

MICHIEL DE RUYTER ÉS MAGYARORSZÁG

Szerkesztette Bitskey István, Pusztai Gábor, Debrecen,
Debreceni Egyetem Néderlandisztikai Tanszék, 2008, 151 l.

A protestáns egyházak által gyászévtizednek nevezett korszak, a magyarországi protestáns prédikátorok gályarabságának története időről időre, gyakran egy-egy évforduló kapcsán foglalkoztatja a magyar kutatókat. A publikációk közül kiemelt jelentőségűnek tekinthető a 300. évforduló tiszteletére készített, MAKKAI László által szerkesztett dokumentumkötet, a *Galeria omnium sanctorum: A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete* (Bp., 1976), amely ma is forrássául szolgál sok a korszakkal foglalkozó szaktanulmánynak. A közelmúltban a gályarab prédikátorok története újabb, korábban nem ismert, nagy jelentőségű forrással gazdagodott. S. VARGA Katalin megtalálta és bilingvis kiadásban publikálta a pozsonyi vésztörvényészek peranyagát (*Vitetnek ítélőszék-re... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*, Pozsony, Kalligram, 2002), majd újabb kiadásban tette közzé, ezúttal a modern textológiai elemzés minden igényét kielégítő tanulmány kíséretében a latin szöveget (*Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve: Textus és értelmezés*, Bp., Universitas, 2008 [Historia Litteraria, 24]). A Magyarországról gályarabságra hurcolt protestáns lelkészek kiszabadulásának, nyugat-európai bujdosásának történetét, egyházi és tudományos kapcsolatait az elmúlt években Bujtás László Zsigmond tette megismerhetővé, számos eddig feltáratlan dokumentum publikálásával.

A magyarországi kutatásban eddig kevésbé feltárt oldalról közelít az emlékeztető eseményhez az a tanulmánykötet, amely 2008-ban jelent meg Debrecenben a Debreceni Egyetem Néderlandisztikai Tanszéke kiadásában. A *Michiel De Ruyter és Magyarország* c. kötet a gályarabságra ítélt lelkészeket megszabadító holland admirális születésének 400. évfordulója alkalmából rendezett konferencia anyagát tartalmazza. A konferencia szervezését a közelmúltban akkreditált Néderlandisztikai Tanszék és a Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete vállalta, a kötetet Pusztai Gábor és Bitskey István szerkesztette.

Michiel Adriaenszoon De Ruyter, a holland nemzeti hős című tanulmányában és a kötet bevezetőjében Pusztai Gábor felrajzolja a magyar protestáns egyháztörténet számára oly jelentős admirális alakját, ismerteti életútját és mindazon nevezetes tetteket, amelyeknek csak egy – a németalföldi történelem számára – kisebb jelentőséggel bíró epizódja volt a magyar gályarabok kiszabadítása. A több szakmonográfiát is kiérdemelt holland nemzeti hőst még ellenségei is becsülték, Debrecenben pedig a gályarabok szabadításának tiszteletére 1895-ben emlékoszlopot állítottak, amelynél a megbékélés jeleként II. János Pál pápa is virágot helyezett el. Ugyan egy 2007-ben megjelent holland monográfia azzal a költői túlzással is emeli a magyar

kapcsolat jelentőségét, hogy megállapítja, „minden magyar iskolás gyermek ismeri Michiel De Ruyter nevét”, kétségtelen tény, hogy a protestáns lelkesedés még a névalakot is magyarra fordította és az admirálist De Ruyter Adorján Mihályként tisztelte sokáig. (Manapság is találkozunk hasonló túlzással, a Wikipedia – igaz, nem ellenőrzött – közleménye 2007-ben a gályarabper kezdeményezőjének tartott Ampringen János Károly [helyesen: Ampringen, Johann Carl] szócikkében Reuter [!] Mihályra emlékezik, akiről „még nem készült” önálló feldolgozás. Természetesen a helyes névalaknál a keresett szócikk megtalálható.)

A debreceni konferencia szervezői rendkívül körültekintően úgy állították össze az előadások sorrendjét, hogy a hallgatók európai és magyar történeti megalapozást kaphassanak a fogolyszabadítás előzményeiről, majd mikrofilológiai részletekbe bocsátkozva értékes adalékokat nyerhessenek a kiszabadított gályarabok kapcsolatrendszerének megismeréséhez. A két európai témájú dolgozat Pósnán László (*Egy kis ország a nagyhatalmi küzdőtéren: Hollandia külpolitikája a 17. század második felében*) és Pete László (*A birodalom periferiáján: A Nápolyi Királyság a 17. században*) munkája, Papp Klára pedig a magyar történeti összefüggéseket térképezte fel (*A magyarországi prédikátorper történelmi háttere*). A magyarországi művelődéstörténetet több tanulmány is ismeretlen forrásokkal gyarapította. Szabadi István „Borjút keresnek ők az ökör alatt is”: *A pozsonyi véstörvénytörvény verses leírása a beregi református egyházmegye jegyzőkönyvében* c. dolgozatában olyan verses feldolgozást elemez, amelynek más változata ugyan ismert volt,

de amely új adatokkal, nevekkal gazdagította a gályarabper szakirodalmát. Szabadi István érdekes kísérletet tesz a vers írójának és 18. századi feljegyzőjének azonosítására, azonban a biztos szerzői meghatározás még várat magára. A kiszabadított prédikátorok természetesen nem térhettek haza Magyarországra. A gályarabság után több nyugat-európai országban megfordulva megpróbálták – egyházi és más kulturális kapcsolatokat kiépítve – felhívni a figyelmet a magyarországi protestantizmus helyzetére. Kapcsolatrendszerükről, zarándokútjukról számos *album amicorum* tanúskodik, részben saját emlékkönyveik, részben külföldi tudósok, egyházi értelmiségiek albumának bejegyzései. Ferenc Postma egy az Amszterdami Egyetemi Könyvtár tulajdonában lévő album magyar bejegyzéseit dolgozta fel *Száműzöttként az Amstel fedélzetén... Nyolc magyar gályarab prédikátor bejegyzése Johannes Albertus Zaunschliffer albumában Amszterdam, 1676. október 27. c. írásában*. Zaunschliffer holland prédikátor, akivel a magyar lelkészek több éven át tartó barátságot ápoltak, az ő bejegyzése megtalálható a magyar Nikléczi Boldizsár emlékkönyvében is. A nyolc prédikátor anyagi támogatást, vendéglátást köszönhet Zaunschliffernek és a haarlemi egyházmegyének. Ferenc Postma dolgozatában közli valamennyi bejegyzés fotómásolatát, betűhív leírását, a jegyzetekben pedig az idézetek forrását és a bejegyzők azonosításához szükséges szakirodalmi hivatkozásokat. A már említett Nikléczi Boldizsárral foglalkozik Eredics Péter dolgozata: *Nikléczi Boldizsár dániai útja és kapcsolata a koppenhágai német St. Petri gyülekezettel (1677)*. Nikléczi albuma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található,

először Asztalos Miklós foglalkozott vele 1932-ben. Az alsósztrégovai evangélikus lelkész nápolyi szabadulása után több országot is bejárt, Svájcban, Németországon át jutott Hollandiába, majd 1676-ban áthajózott Angliába is. Visszafelé útja Dániába vezetett – erről tanúskodik az itt ismertetett album több bejegyzése –, de azon kevesek közé tartozott, akik – igaz, majd egy évtizeddel később – visszajuthattak Magyarországra és lelkészként is működhettek. A koppenhágai német gyülekezetnél tett látogatásukról, amelynek célja adományok gyűjtése és támogatás szerzése a hazatérés érdekében, négy albumbejegyzés tanúskodik, amelyeknek kapcsolattörténeti háttérét Eredics Péter körültekintően dolgozza fel. A prédikátorok nápolyi kiszabadításának politikai mozgatója De Ruyter admirális volt, azonban a tényleges kiszabadításban, annak előkészítésében, a gályarabok lelki gondozásában a földközi-tengeri holland flotta lelkészei tevékenykedtek. Közülük Theodorus Westhoviusnak és De Ruyter admirálisnak a kapcsolatáról ír Bujtás László Zsigmond (*Theodorus Westhovius De Ruyter admirális haláláról és temetéséről 1676–1677*). Westhovius személye eddig kevésbé volt ismert a magyar egyháztörténet számára, pedig bejegyzése megtalálható Nikléczi albumában is. Bujtás László Zsigmond arra törekszik, hogy részletesen megismertesse Westhovius tevékenységét, közli a gályarabokra vonatkozó naplóbejegyzését és függelékben – két nyelven – a kiszabadult lelkészek egy Zürichben tartózkodó csoportjához írt levelét is. Miután Bujtás feldolgozza Westhovius beszámolóját De Ruyter haláláról és a flotta sorsáról, számos olyan adatot tár fel a kiszabadult lelkészek ismeretségi köréről, amelyek

eddig nem voltak ismereteseek. A kötet zárótanulmányában Bitskey István arra keres feleletet, milyen visszhangja volt De Ruyter sikeres kiszabadítási akciójának a magyar gályarab-irodalomban (*De Ruyter admirális és a magyar irodalom*). Nem volt könnyű dolga, hiszen majd négyszáz év irodalmát kellett áttekintenie, ugyanakkor rendkívül vegyes műfajú és színvonalú írásokat értékelni. Nem is tehetett mást – nagyon helyesen –, mint kizárólag a téma megjelenésének valóságtartalmára koncentrálni az egyes források vagy szépirodalmi alkotások adatait hasonlította össze. A Magyar Protestáns Panteon névsorában is helyet kapott De Ruyter és a magyar gályarabok találkozása először Kocsi Csergő Bálintnak *Narratio brevis de oppressa libertate ecclesiarum Hungaricarum* (1676) c. művében szerepel. Kocsi Csergő hiteles leírását Bod Péter fordította magyarra (*Kösziklán épült ház ostroma*, 1738), kiegészítve saját szubjektív megjegyzéseivel és stílusosan is gazdagítva a szöveget. A 20. század már a tényszerű ábrázolástól elszakadó irodalmi alkotásokat eredményezett, megjelenésekor rendkívül népszerű olvasmány lett Moldova György *Negyven prédikátor* c. regénye, és a hazafias protestáns költészet több verse is (Lamperth Géza, Szentantalfai Nagy Lajos, Baja Mihály, Julow Judit) őrzi a holland admirális emlékét.

A tanulmánykötet gazdag hollandiai szakirodalom segítségével számos illusztrációt közöl De Ruyterről és a gályarabper magyar szereplőiről, a kötet használatát pedig – sajnos csak a főszöveg névanyagát tartalmazó – név- és helynévmutató teszi könnyebbé. Sajnos néhány pontatlanságra is fel kell hívnunk a figyelmet. Az egyik legtöbbet idézett gályarab, Nikléczi Boldi-

zsár neve Nikléci és Nikéci alakban is szerepel, Aegidius Vireth pedig Wireth névalakban is (hogy a Moldova-regényből – igazán hűségesen – idézett Vireth Egyedről már ne is szóljunk). Persze abban is meg kellene egyezni a szerzőknek, hogy ugyanazon kötetben De Ruyter vagy de Ruyter névalak legyen használatos. Nikléczi Boldizsár emlékkönyvét egy helyen Nikléczi Sámuelnek tulajdonítja Bujtás László Zsigmond (*Album amicorum Samuel Nicletii*), ugyanennek az emlékkönyvnek a jelzete Eredics Péternél tévesen: Duod. Hung. 81 (helyesen: Duod. Lat. 81). Ugyancsak ő idézi az albumok szege-di elektronikus adatbázisát *Inscriptiones*

album amicorum címmel (helyesen: *Inscriptiones alborum amicorum*). A kötet egyetlen hollandból fordított tanulmányában, Ferenc Postma dolgozatában a jegyzetanyag „lefordíthatatlan” maradt, még a magyarul publikáló magyar szerzők neve is invertálás nélkül szerepel (Etele Thury, József Szinnyi stb.). Ezek az apró pontatlanságok azonban mit sem vonnak le annak értékéből, hogy a magyar–holland kapcsolattörténet egy újabb fontos tanulmánykötettel gazdagodott, és a magyar protestáns egyháztörténet fontos eseményére, a gályarabper újabb oldalára, a kiszabadítás utáni időszakra vetült fény.

Németh S. Katalin

NEULATEIN AN DER UNIVERSITÄT WIEN: EIN LITERARISCHER STREIFZUG. FRANZ RÖMER ZUM 65. GEBURTSTAG GEWIDMET

Hrsgg. Christian Gastgeber, Elisabeth Klecker, Wien, Praesens Verlag, 2008
(Singularia Vindobonensia, 1), 456 l.

Elisabeth Klecker, a bécsi egyetem Klasszikus-, Közép- és Neolatin Intézetének munkatársa 1997-ben tervezetet vázolt fel Bécs neolatin irodalmának feltárásáról. A tárgy revelatív volta első pillantásra nem is tűnik fel igazán, hiszen csaknem minden egyes eleme hosszabb-rövidebb kutatástörténeti múltat tudhatott ekkor már maga mögött. A több évszázados történeti kutatások természetes módon szolgálták ennek a vizsgálendő latin irodalomnak tárgyi háttérét, és a tervezet másik elemének, a neolatin irodalomnak mint önálló diszciplínának a vizsgálata is több évtizednyi múltra tekinthetett vissza. Neolatin szövegekkel persze már a kései humanizmus óta foglalkozik az irodalomtörténet, a tudomány szak intézményesülését azonban csak a 20. század második felére tehetjük.

A nemzeti kutatások természetesen kezdetől fogva a saját irodalomtörténetükbe ágyazottan, gyakran a nemzeti nyelvű irodalom kérdésfelvetései felől közelítettek a neolatin irodalomhoz, illetve azokra a jelenségeire koncentráltak, amelyek az adott nemzeti irodalomban új fejezetet nyitottak. Így német nyelvterületen dominánssá vált a 16. század első felének kutatása, hiszen ez az Alpokon inneni humanizmus megszületésének ideje. Németalföld esetében inkább egy történeti és talán historiográfiai kép határozta meg a kutatások súlypontját, az északi tartományok önállósulása és a Huizinga óta csaknem mitologikus szférába emelt aranykorfogalom a neolatin stúdiumokat is a 17. századra koncentrált. Emellett persze kezdettől fogva létezik egy kontinenseken

átívelő kutatás, melynek tárgya azoknak a szerzőknek – Petrarca, Erasmus – életműve, akik évszázadokra meghatározták a Nyugat szellemi, lelki kultúráját.

Kelet-Közép-Európa neolatin irodalmát minden elfogultság nélkül a legizgalmasabbnak tekinthetjük ebben a mezőnyben. A régió történeti és művelődéstörténeti viszonyainak következtében ez az irodalom egészen a 18. század végéig generikus része volt a nemzeti kultúrának, sőt bizonyos pontokon dominánsabb kultúrahordozó szerepet játszott, mint a nemzeti nyelvű irodalmak, és ha engedünk a fejlődés, fejlődéstörténet csábító kategóriáinak, azt kell megállapítanunk, hogy esetenként – és közel sem csak a korai humanizmus időszakában – paradox módon korszerűbb jelenségeket produkált, mint a nemzeti nyelvű irodalmak. A magyarországi neolatin irodalomban ez a legszembeötlőbb módon a jezsuiták epikai irodalmában ragadható meg; Szörényi László rendkívüli erudícióval megírt tanulmányok sorában mutatott rá ennek az irodalomnak a szerepére a magyar hősi epika átörökítésében a 19. század számára.

Bécs irodalma a város politikai és kulturális viszonyainak következtében még a térség latinitásában is egészen egyedi szint képvisel a 17–18. században. Összetevői közül mindenképpen meg kell említenünk a jezsuita rend jelenlétét és meghatározó szerepét az egyetemi oktatásban. Noha pusztán ez nem különíti el a várost a jezsuiták többi kelet-közép-európai bázisától, Graztól, Zágrábtól, Prágától, Nagyszombattól, Kassától, a *jesuitica* önmagában is átfogó vizsgálat tárgya lehetne. A város kultúrájának minden mástól különböző arca azonban az udvarnak köszönhető. Nincs még egy hely Európában, ahol az uralko-

dóház ilyen közvetlen és erős befolyással rendelkezne a kulturális intézményrendszerben, és ennek következtében ilyen dominánsan volna jelen a művelődés minden szegmensében, a neolatin irodalomban is. A bécsi egyetem Latin Intézetének honlapját megnyitva meglepődve látjuk, hogy öt kiemelt kutatási programjuk közül csupán egy foglalkozik klasszikus irodalommal, háromnak a tárgya kimondottan az uralkodóházhoz kapcsolódó újkori latin irodalom. Az Intézet munkatársainak személyi bibliográfiája komoly kutatási eredményekről tanúskodik, de a programban valódi határkönek az alább ismertetendő kötet tűnik.

1749-ben Johann Christoph Gottsched *Singularia Vindobonensia* címmel számolt be a lipcsei egyetemnek bécsi benyomásairól. A Praesens Verlag ezt a címet választotta sorozatának, amelyet az osztrák tartományok (kora) újkori latin irodalmának kíván szentelni, középpontban a császárvárossal. Első kötete egyben a legkülönbözőbb szakterületről érkezett neolatinisták tisztelgése a 65 éves Franz Römer professzor előtt, aki meghonosította a neolatin filológiai tanulmányokat az innsbrucki egyetemen, Bécs klasszika-filológiai intézetét pedig mint a klasszikus, a közép- és az újlatin filológia intézetét szervezte újjá, és számos projektet indított el az utóbbi területen. Karlheinz Töchterle, innsbrucki rektor, maga is latin filológus, köszöntőbeszédében (9–10) azt a kollégáját és barátját méltatja, aki nemcsak szakterületén, hanem az egyetemi élet felelős posztjain is megtestesítője az *Universitas Latina* eszményének, az intézetvezetéstől a dekanátusig.

A kötet Elisabeth Klecker főlvezető tanulmányával kezdődik, majd az egyes

tanulmányok a vizsgált művek kronologikus rendjét követik. Elisabeth Klecker hatalmas összefoglalójára az ismertetés végén térünk ki, és mivel a tanulmánygyűjtemény csaknem három évszázad irodalmát tekinti át, a többi szöveget is csak olyan mértékben érinthetjük az alábbiakban, hogy a kutatók érdeklődésüknek megfelelően tallózhassanak közöttük.

Az irodalmi barangolás, hogy a könyv alcímét idézzük, Aeneas Sylvius Piccolomini Bécs-leírásával kezdődik. Martin Wagentorfer a mű datálásának és hagyományozódásának problémáit tárgyalja (*Adolf Rusch, die Historia Austriacalis und St. Paul, Cod. Blas. Chart. 7/2*). Andreas Zajic tanulmánya (*Universitäre Bildung als Element inschriftlicher Selbstdarstellung in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, 103–142) egy nagyon behatárolt szövegcsoporthoz tesz vizsgálat tárgyává, a Stephansdom tudós-humanista síremlékeit. A fennmaradt szövegek elemzésével bemutatja, hogy az epigráfiai emlékek mint az önreprezentáció kellékei milyen jelentős mértékben építenek a (bécsi) egyetemi képzettségre, emellett pedig ugyanez a tudós-humanista képzettség az egyetem intézményi háttérével társadalmilag is kitapintható csoportot hoz létre. Tizenöt olyan síremlék maradt fenn Bécs főtemplomában a 16. századból, amely szövegében közvetlen utalásokat tartalmaz az elhunyt akadémiai képzettségére. Köztük a magyar művelődéstörténethez is szorosabban kapcsolható személyiségeké, mint Konrad Celtis, akinek epitáfiuma „tisztá” humanista megoldásokat alkalmaz, s amelynek szövege már közel egykorú sírfelirat-gyűjteményekben is megjelent, ha úgy tetszik, teljesen irodalmi szöveg pozíciójába került. Ugyancsak jól ismert

név számunkra Johannes Cuspinianusé. Síremlékének kompozícióját Zajic a „szinkretisztikus” jelzővel illeti. A felső mező középső aediculájában Cuspinianus egyetemi ornátusban jelenik meg, ujján (doktori) gyűrű, könyvre támaszkodva, félalakos ábrázolása tipikus példája a 16. század harmincas éveire kodifikálódó tudósportrénak. (Nálunk majd a század második felében válik népszerűvé, első-sorban Martino Rota metszeteivel.) Maga az epitáfium szövege, latin disztichonok, a tudós költőnek, orvosnak, historiográfusnak állít emléket. Ugyanakkor a síremlék felső mezőjében, a tudós jobbán és balján első, illetve második feleségét látjuk, a tábla alján pedig gyermekeit. Ezek a topikus elemek az egykorú polgári és nemesi családok epitáfiumainak körébe vonják a síremléket, és német nyelvű felirata szintén ezt hangsúlyozza („Hie ist der Spiesheimer begrebnus”).

Konrad Celtis nevével indul a következő tanulmány is, Johannes Amann-Bubenik írása: *Merkur besucht die Universität Wien: Zur Dichterkrönung des Petrus Paganus* (143–176). Bécsi egyetemi meghívásával, majd az „ötödik fakultás”, a *Collegium poetarum et mathematicorum* létrejöttével a klasszikus-humanista művelődésszemélyiség vált meghatározóvá az egyetemen. III. Frigyes nemcsak költővé koronázta Celtist, hanem rátestálta a további költőkoronázások jogát is. 1558-ban hárman, 1560-ban megint csak hárman nyerték el a babért a *poeta laureatus* többi jelvényével együtt. Az utóbbiak között volt Petrus Paganus, aki a ceremónia során 317 hexameterből álló epyllionját olvasta föl (*Oratio in laudem Viennae*). A mitológus szövegbe öltöztetett történet I. Ferdinánd dicsérete, aki újra fölvirágoztat-

ta a városban a művészeteket. Merkur az istenek gyűlésén számol be bécsi tapasztalatairól. Nagyra értékeli a császár tetteit, nemkülönben az uralkodóház erényeit. Majd leírja a Stephansdomot, ahol egy költőkoronázás szemtanúja volt. A mű Juppiter szózatával ér véget, aki békét és örök hírnevet ígér a városnak. Amann-Bubenik tanulmánya a ceremónia elemzésére koncentrál. A jelenetben utalás történik az egyetem aulájára is, az itt található uralkodóportrékra és a hozzájuk készült epigrammákra. A szerző részletesen elemzi az aula képi programját, ennek irodalmi forrásait, mindenekelőtt a Vergilius-párhuzamokat. (Közismert, hogy az *Aeneis* alapvető modellje a Habsburg-ház dicséretének.) II. Miksa portréjánál az ismét csak topikusnak mondható Apelles-utalás Nagy Sándor alakját is a mintaadó elődök közé emeli, ám nem annyira a győzhetetlen hadvezért, mint inkább a művészek értő mecénását. A tanulmány függeléke közli a Paganus-beszédnek az egyetemre vonatkozó sorait (185–270).

A kötet következő egysége szintén egy *oratio* elemzése és közlése, a Paola Molino–Christian Gastgeber szerzőpárostól: *Certe Viennae dicere idem mihi videtur atque olim Athenis, atque Romae dicere: Der Hofbibliothekar Hugo Blotius als Professor der Rhetorik an der Universität Wien, zwischen 1576 und 1578* (177–230). A Hofbibliothek első öréről, Hugo Blotius-ról kevésbé közismert, hogy 1576 és 1578 között a retorika tanára is volt a bécsi egyetemen. A szerzők a németalföldi humanista beköszöntő beszédét közlik Paola Molino tanulmányával, amely leginkább talán a korabeli Bécs politiko-kulturális jelenségeihez nyújt rendkívül árnyalt képet. Blotius egyetemi pályafutásának hatá-

rait is ebbe ágyazza be, a II. Miksa halálát követő kulturális érában a protestáns tudósnak nem adatott hosszú pálya, s a Hofbibliothek ebben a kontextusban mintegy azilum volt a számára.

Victoria Panagl tanulmánya az 1625-ben magyar királlyá koronázott III. Ferdinánd tiszteletére Bécsben kiadott kötetet elemzi: *Regi ludite Ferdinando: Musica gratuliert zur ungarischen Krönung Ferdinands III* (231–260). Az 1626-ban megjelent *Quadriga famae regiae*-t bemutató tanulmány mégoly rövid ismertetésétől is kénytelenek vagyunk sajnos eltekinteni, erre csak képzett zenetörténész vállalkozhatna.

A bécsi egyetem neolatin irodalmi termésének szignifikáns részét alkotják az ünnepi beszédek, melyek különböző graduációk alkalmával, illetve az egyes *natiók*, fakultások évi ünnepein – rendszeren a védőszentek ünnepén – hangzottak el a Stephansdomban. Sonja Schreiner tanulmányának tárgya egy ilyen ünnepi beszéd: *Quis enim scientiarum athleta atrociores hostes numerat quam philosophus? Die Positionierung der Fakultäten in Andreas Piller's Nova fortuna, id est Catharina, facultatis philosophicae patrona tutelar* (261–286). 1671-ben, Alexandriai Szent Katalinnak, a filozófiai fakultás védőszentjének ünnepén adta elő a szerző, Andreas Piller. Az *inventio* szellemesnek tűnik, amennyiben a patróna alakját – Schreiner bizonyítása szerint – a filozófiai fakultás néhány évvel korábban renovált, újjáalkotott *sceptrum*-át díszítő szobrocska leírásából bontja ki. (A figura egyébként az európai internacionális gótika terméke 1401-ből, a fakultás legelső ezüst *sceptrum*-áról került le. Ez, az úgynevezett *sceptrum maius* a 17. század közepén már oly sok

sérülést hordozott, hogy a dékán 1666-ban elrendelte egy újjal való fölváltását.) A szobrocska a védőszentet ábrázolja, a megformálás azonban számos elemet kölcsönöz a pogány Fortuna képéből. A tanulmány szerzője a beszéd antipodikus szerkezetére helyezi a hangsúlyt: Katalin és Fortuna alakja külsejükben sok hasonlóságot mutatnak, a filozófus számára azonban nincs gyűlöletesebb alak a folyton változó istenasszonynál. A valóban szellemes tárgyválasztás kapcsán a derék szerzőt nyilván az a körülmény is vezette, hogy a *sceptrumot* készítettő dékán és a beszédet 1671-ben feltehetően nem kis megalégedéssel hallgató dékán egy és ugyanazon személy volt. A következő tanulmánnyal, Veronika Coroleu Oberparleiter írásával, ismét a költőkoronázásoknak egészen a 19. század első évtizedéig ívelő hagyományában találjuk magunkat: *Eine Salzburger Dichterkrönung des 17. Jahrhunderts* (287–318). A szerző a polihisztor bencés, Simon Rettenpacher (1634–1706) költőkoronázás-szatíráját elemzi, melyet egy 1678. évi salzburgi satíragyűjtemény őrzött meg.

Salzburg után egy innsbrucki kiadvány elemzése következik (Wolfgang Kofler, Florian Schaffenrath, Stefan Tilg: *Eine Musentravestie an der Universität: Der Helicon Oenipontanus für Prinzessin Amalia Wilhelmine von Braunschweig-Lüneburg*, 319–346). 1698-ban I. József feleségül vette Amalia Wilhelmina braunschweig-lüneburgi hercegnőt. A nővére-nél, Modenában élő Amalia 1699. január 9-én indult el a császárvárosba, s az innsbrucki tanács és az egyetem rögtön megtette az előkészületeket az átutazó hercegnő fogadására. Egy 1910-ben előkerült metszetről ismerjük a díszkaput, melyet a

város a tiszteletére emelt. Fogadásán az előkelőségek és főhivatalnokok sorában nem utolsó helyen szerepelt az új egyetem rektora. Német nyelvű beszédben köszöntötte a hercegnőt, majd egy vörös bársonyba kötött német és latin nyelvű könyvecskét nyújtott át, az ifjú pár dicséretét zengő költeményt. A vers nem más, mint egy nagy mitologikus szcena. Az egész Habsburg birodalom olthatatlan vágya az esküvőre az istenek világát is eléri. Először is Apollót, aki éppen a tiroli hegyekben tanyázik, Merkur értesíti, hogy Amalia Wilhelmina hamarosan a városba érkezik. Feladata a műzsákkal együtt a méltó fogadás előkészítése. Az utóbbiak persze siránkozni kezdenek, hogy rettentő kevés idő áll rendelkezésükre, Kalliópé azonban megint ők, hogy lássanak munkához. De hamarosan újra betoppan Merkur, és hírül adja, hogy a hercegnő már majdnem a városkapunál van. Apollo a műzsák kíséretében elébe siet. Csatlakozik hozzájuk egy „kétnyelvű” költő, Anakreón is. Nagy népsokaság közepette Apollo köszönti a hercegnőt, a műzsák énekelnek, mit a nép nagy ovációval fogad, majd Anakreón tizennyolc strófája következik, felváltva német és latin nyelven, Amália dicsérete. Újra a műzsák következnek, majd megint Anakreón, és végül Apollo zárja az ünnepélyt, jókívánságokkal bocsátja útjára a menyasszonyt. A költemény végén megkapjuk az allegorikus alakok feloldását, Apollo maga a rektor, a négy Múzsza pedig a négy fakultás dékánja volt. A költemény formai elemeinek (vers és próza, különböző metrumok, kétnyelvűség) megkomponáltsága már Apollo első megjelenésekor hangsúlyt kap. Komoly fejtörést okoz az istennek a műzsák instruálása, milyen sorrendben lépjenek fel, prózában vagy

versben szólaljanak meg, ha pedig ez utóbbit választják, milyen metrum hangozzék fel. A szerző a varietas-elv alkalmazásával oldja meg a problémát, a narratív prózai indítással a történeti valóság körébe vonja a Birodalom országainak várakozását, hogy aztán szinte mondat közben lépjen át a mitologikus térbe és váltson át vergiliusi („Fama volat...”) hexameterekbe. A múzsák szapphói strófákban szólalnak meg, Anakreón pedig a latin versszakokban rímtelen jambikus dimeterben. A német versszakok első négy sora viszont keresztrímekkel, a második négy pedig belső-, illetve végrímmel építkezik. Még később disztichonok és hendecasyllabusok is megjelennek, bizonyítandó a költő briliáns verstechnikáját. A tanulmány szerzői felhívják a figyelmet a szövegek mulatságos, csaknem bórleszk elemeire is, melyekben szerzői reflexivitást, öniróniát vélnek felfedezni. Fenséges és ironikus találkozását látják Merkur küldetésében. Egyfelől a vergiliusi eposz Karthágó-jelenete köszön vissza, ahol az isten figyelmezteti a hőst hivatására, másfelől tényleg nem minden irónia nélkül való, ahogy a szcenírozás gondjai közepette Apollo üstöllést lovára kap, mikor Merkur figyelmezteti a magas vendég közeledtére és a rá váró feladatra. A legnagyobb talány azonban Anakreón személye. Nem része az isteni karnak, a mű végén nem oldják fel a személyét. A költemény bizonyos jelzői, szerkezetei azt sem zárják ki, hogy két személyről van szó, de sokkal valószínűbb, hogy jelzői a kétnyelvűsége utalnak. Német strófáinak szerkezete, rímképlete először a 16. században jelenik meg, Johann Engerd Anakreón-fordításában. (Az anakreonteá egyébként a német irodalomban a fordítástechnikai gyakorlatok

egyik népszerű szövegévé vált, ami elősegítette a popularizálódását, olyannyira, hogy még Blumauer travesztált *Aeneis*-ben is megtalálni a nyomát.) Populáris tónus és fenséges tárgy csaknem parodisztikus találkozását emelik ki a tanulmány szerzői Anakreón német strófáiban, és megfeleltetik a Múzsái teljesítményével elégedetlen tiroli Apollo morgolódásának.

A legcsekélyebb ironikus felhangot is nélkülözi viszont a következő tanulmányban vizsgált mű: *Tempe regia Mariae Theresiae*, Margot Überleitner tollából: *Die Metamorphose des Schönen Brunnens: Eine Promotionsgratulation der Wiener Jesuitenuniversität* (347–382). Az egyetem filozófiai fakultásán, a neobaccalaureusok tiszteletére jelent meg 1744-ben, tárgya Schönbrunn. Abszolút naprakész tárgyválasztás, a Fischer von Erlach által épített kastélyt a harmincas években már renoválni kellett, 1743-ban pedig a császárnő elhatározta, hogy újjáépítteti. A munkálatokra Pacassi kapott megbízást, s a császári pár a következő év nyarán már elfoglalhatta a nyugati szárnyat. A könyv címlapján szokásos módon a *promotor*, Andreas Gropper neve szerepel, míg valódi szerzője a poétikai osztály vezetője, Ignaz Jagerhuber S. J. volt. A jezsuita atyának egy nem túl régi minta sugallhatta a tárgyat, 1725-ben jelent meg rendtársának, Franz Höllernak költeménye abból az alkalomból, hogy Savoyai Jenő használatba vette a múzsák, faunok és istenek emelte Belvederét (*Sedes Pacis Martis Austriae*). Tempe völgye Schönbrunn, melynek már fekvése is az ausztriai Juno, Mária Terézia pietását és erények iránti elköteleződését jelzi, hiszen a közeli zarándoktemplom, Maria Hietzing mellett található. A költemény elmeséli a bevonu-

lást, majd a kastély és a kert megtekintését. A tanulmány tartalmi összefoglalása alapján úgy tűnik, a költemény antik és keresztény erények egész arzenálját sorakoztatja fel, hogy a császárnő és a Habsburg-ház legjellemzőbb uralkodói képét megrajzolja. Schönbrunn nevének eredetében a hely nimfája vezeti be az olvasót, de a költő jelzi, hogy fiktív történetet mond („Nympha [...] narrat sub fabula, qua [...] finguntur”), a következő fejezetben viszont *Pietas* beszél ugyanerről. A nimfa meséje szerint azelőtt Diana lakta az erdőt, és annyira megszeretett itt egy szarvast, hogy örök életet ígért neki. (Noha Jagerhuber első irodalmi hivatkozása a mese során Ovidius – „Nympha rei seriem narrare ab origine prima / Coeperat”, *Metam.* I, 1–4 –, később legalább ilyen mértékben vergiliusi allúziókkal él.) Az állat, mintha értette volna az istennő ígéretét, örömeiben bebarangolta az erdőt és a környéket, ám vesztére. Az ausztriai Juppiter fia, József éppen a környéken vadászott, rabul ejtette a szarvas látványa, üldözőbe vette és megölte. Diana már nem tehetett semmit, de ígéretét be akarván teljesíteni más formában adott örökkévalóságot neki. Vérért forrássá változtatta. A történetet ovidiusi párhuzamok után írja le Jagerhuber, de különösen a szarvas átváltozása során a tanulmány szerzője a költő egyéni megoldásaira is felhívja a figyelmet, ide sorolja mindenekelőtt a fizikai metamorfózis morbid elemeit. Diana mindeközben a vérrel megjelölt nyílvevesszőket fácánokká, a vadászkutyákat nyulakká változtatja, úgy-hogy mire a vadász, a jövőendő császár a helyszínre ér, már ez a kép fogadja. Schönbrunn neve ekkor, az ő szájából hangzik először. *Pietas* a történet hallatán mentegeti a császárnő előtt a nimfát,

aki jóhiszeműen hitelt adott a nép körében elterjedt mesének, ezzel szemben most ő, „régiképekre” támaszkodva a hiteles történetet adja elő. A „szép forrás” tekintetében várakozáson aluli a magyarázat, sem pásztori, sem vitézi történet nem szól a keletkezéséről, egyszerűen ott volt az erdőben, még mielőtt a kastélyt építeni kezdték volna. Ennél sokkal fontosabb a mesélő számára az épület elhelyezkedése. Lipót császár a dombra tervezte, I. Józsefet azonban *Clementia*, az uralkodó erénye arra ösztönözte, hogy a völgyben, szeretett népe közelében építse föl a kastélyt. *Pietas* magyarázata történeti, topográfiai tényekre támaszkodik, az olvasó számára nem kérdéses, hogy neki kell hitelt adnia a nimfa meséjével szemben. Jagerhuber szándéka nyilvánvaló, a történeti kontextusban a kevésbé objektív elemek is objektívalódnak, mindenekelőtt az uralkodóház *clementiája* és *pietasa*. Margot Überleitner a művet határhőnek tekinti a Habsburg-pa-negyrika folyamatában. Míg korábban, akár tárgyi előképénél, a Belvedere-leírásnál is, az ovidiusi–vergiliusi tér alkalmasnak bizonyult a laudáció megfogalmazására, itt pusztán staffázssá, esetleg stilisztikai eszközzé válik, és az uralkodóház keresztény erényeinek fölmutatása dominálja a költeményt. Schönbrunn majdani lakója ugyanis nem a pogány költők megénekelte istennő, hanem egy keresztény monarcha.

Egy másik, ugyancsak szimbolikus jelentéssel felruházott épület, a bécsi egyetem új épületének megnyitására jelent meg a következő tanulmányban elemzett kötet (Annamaria Lesigang-Bruckmüller: *Musae Francisco et Mariae Theresiae Augustis gratulantur: Eine Festschrift zur Eröffnung der Neuen Aula der Wiener Universität*, 383–414). Az egyetemi oktatás több

évtizede követelt reformja nem utolsósorban Trautsonnak és Van Swietennek köszönhetően bekövetkezni látszott, az új épület egy új korszak kezdetének tűnt. Franz Christoph Scheyb ebből az alkalomból adta ki a gyűjteményes kötetet, saját nevének feltüntetése nélkül, mintha ez valóban a Múzsák gratulációja volna. A szignálatlan előszó utalásai azt sejtetik, hogy megfogalmazója a nyomdász és kiadó Trattner volt, de már Gottsched úgy nyilatkozott, hogy képzetesebb embernek kell lennie. A tanulmány szerzője Scheybnek tulajdonítja a szöveget, mely félreérthetetlen felütése a kötet irányzatosságának. Elmondja, hogy a könyv múzsái a „finomabb tudományok” ellenségeinek leterítésén örvendeznek, ami az illuminátusoknak nyilván a jezsuiták vereségét üzenete. Maga Scheyb természetesen a jezsuiták neveltje volt, majd a nápolyi alkirály gyermekének nevelője, diplomata, arkádiái költő és több akadémia tagja. Irodalmi belépője a *Theresiade* c. eposz, tudományos hírért a *Tabula Peutingeriana* publikálásával alapozta meg. A soknyelvű kötet szerzői elsősorban Scheyb tudóstársaságainak tagjai közül kerültek ki, de felkérést kapott például Rousseau is közreműködésre. A szerkesztő jól számított, a kötet a felvilágosult uralkodónőt ünnepli, az új épület a megtisztított tudományok honaként tűnik föl. Kérdés viszont, hogy hogyan kerültek a szerzők közé jezsuiták, hiszen maga a császárnő sem volt feltétlen hívük, a Társaság háttérbe szorítása pedig a mégoly felvilágosult rendtagok körében sem találhatott egyetértésre. Talán a Habsburg-ház iránti általános elkötelezettséggel magyarázható a jelenlétük, konkrétan az egyes szerzők pedig Metastasio közvetítésével kaphattak helyet az ünneplők sorá-

ban, aki Gianvincenzo Gravina felfedezettjeként már jóval Bécsbe érkezése előtt az Árkádia Akadémia tagja volt. Antonio Benedetti, római *arcas* epigrammájában olympusi életképet villant fel: Minerva látván az uralkodó hadi erőnyeit és felülmúlhatatlan tudománypártolását, leteszi fegyvereit és jelvényeit. Legyőztetését azonban a győző nagysága okán nem tekintheti szégyennek. A legnagyobb név, Faludi barátja, Ruggiero Boskovich (Bošković), hatlapos heroikus költeményben emeli az uralkodót az istenek sorába. Minerva kocsija Bécsbe ragadja, hogy szemtanúja legyen az új épület megnyitásának. Leírja az aulát, feltehetően a Metastasiótól kapott skiccek vagy csak a *poeta cesareo* elbeszélése alapján, hiszen ő maga csak a következő évben látja először a császárvárorost. Természetesen fennen ünnepli a csillagvizsgálót, s Mária Terézia apothéozisa is a tudományok felvirágoztatása kapcsán fogalmazódik meg. Ebben az összefüggésben Boskovich teljesen belesimul a kötetbe. Mint rendtársa, a nem kevésbé ismert Benedictus Stay (Stajić) is, akit a kortársak „új Lucretius”-nak tituláltak, tudniillik nem csak a teljes Descartes-ot verselte meg latinul, de Newtont is összefoglalta 24.000 sorban. (A mi Verseghynk teljesítménye ehhez képest kvantitatíve mindenképpen jelentéktelennek mondható.) Itt horatiusi ódában ünnepli az uralkodót a kötetben újra és újra felbukkanó képpel: a *Pax Augusta* köszöntött be, Virgo Astraea visszatért a Földre. (Az augustusi kor beköszöntének ünneplésével nem áll egyedül a bécsi latin irodalomban, az uralkodóház litterátusokkal szembeni legfőbb elvárása mindvégig az aranykor megfelelően reprezentatív megjelenítése volt.) Az ugyancsak Raguzából származó harmadik

jezsuita, páter Kunić azonban enyhén szólva is megtöri az ünnepi kötet homogén hangját. Elégikus episztolájában maga is az istenek közé emeli Mária Teréziát, laudációjának csúcspontján azonban keresetlen szavakkal fogalmazza meg az aufklárizmus hatását: a császárnő „nem önmagáért, hanem népeiért uralkodik, az egész élet javát szolgálva, az elmékből kitörölve azt a szennyes áradatot, mely gyalázatos módon minden művészetet, minden bölcsességet [= tudományt] elöntött, megfertőzve a tudósok szellemét, miután a görög és latin ragyogást kiszorította a beáramló mocskok”. (A tanulmányíró ezekben a sorokban az elitárius grécistát is tetten éri, nem alaptalanul, hiszen Kunićnak sikerült először a teljes *Íliaszt* eredeti versmértékben latinra átültetni.)

Ismertetésünkben az utolsó tanulmány abban az értelemben mindenképpen a kötet legnagyobb teljesítménye, hogy kismonográfia terjedelmű áttekintést nyújt a bécsi egyetem teljes latin irodalmáról (Elisabeth Klecker: *Neulateinische Literatur an der Universität Wien: Ein Forschungsdesiderat*, 11–88). A szerző a könyv bevezetésének tekinti, ám ennél sokkal többről van szó, Bécs neolatin irodalmának megkerülhetetlen *censusa*. A föltérképezett anyag sokrétűsége – műfajok, témák, tárgyak – kérdések sorát vethetné föl a neolatin irodalom mibenlétéről, ám ezekkel sem a kötet többi írása, sem Klecker nem kíván foglalkozni. A tárgyat viszonylag objektíven meghúzható körben jelöli ki: latin nyelvű munkák a bécsi egyetem köréből, melyeket a kor irodalomnak tekintett, és részben még ma is irodalomnak tekintünk. (Nem tárgyalja a színházat, mivel ez ennek az irodalomnak messze a legjobban feldolgozott műfaja.)

A körülírás során a *schöne Literatur* jelzője nemritkán idézőjelbe kerül, érzékeltetvén, hogy más kontextusban a szerző számára sem problémátlan a meghatározás. Az objektivitásra törekvés az anyag felosztásában is tetten érhető. Szocio-kulturális és retorikai megfontolásokat követve három csoportban tárgyalja a munkákat (hangsúlyozottan műveket, és nem szerzői életműveket): az egyetem belső közegében megszólaló művek, az egyetemen kívüli nyilvánosságnak szánt művek és végül a jezsuita egyetem promóciós irodalma a 17. század közepétől az egyetemi reformig.

Az áttekintést csak címszavakra korlátozhatjuk. Alig-alig irodalmi szövegeket szolgált meg a matrikulákból, majd az egyetemtörténeti munkákból, *calendarium academicumokból* a 18. századból. Ugyancsak az „inneruniversitár” közegben tárgyalja az alkalmi beszédek egy-egy csoportját: a rektorok fölött mondott gyászbeszédeket, a tanévnyitó ünnepi beszédeket (*Prolusiones*), valamint a *natiók* és fakultások védőszentjeinek – köztük Szent Lászlónak – ünnepein elhangzott Stephansdom-beli beszédeket. Noha ez a beszédcsoport az egyetem belső nyilvánosságát szolgáltatta meg elsősorban, a patrónusok ünneplése kézenfekvő módon hívta elő az uralkodóház dicséretét, s így belesimul a neolatin *Herrscherpanegyrik* mennyiségileg hatalmas és az osztrák kutatás számára az utóbbi évtizedekben elsőrangúvá vált irodalmába. (Ez még a Szent László-beszédekben is megfogható. A Kollonits Lipótnak ajánlott 1693. évi beszédgyűjtemény, 39 év termése, indexében Leopoldus mellett például megjegyzi a szerkesztő, hogy László laudációját a hivatkozott beszédben az uralkodóra kell érteni.) Ugyancsak a belső nyilvánosság

halmazában tárgyalja Klecker az egyéb ünnepi alkalmak, mint például a több tanulmányban hangsúlyozott költőkoronázások kiadványait és a *par excellence* egyetemi műfajba tartozó disszertációkat és tézislapokat, az előbbieknél az ajánlások retorikai értékét, a tézislapoknál az antik epigrammairódom recepcióját és az emblematika jelentőségét emelve ki.

Nem kevesebb, mint egyötödét teszi ki a tanulmánynak a *Herrscherpanegyrik* vázlatos áttekintése. Beszédek a legkülönbözőbb családi és egyben politikai alkalmakra, versek a diadalkapuk és *castrum doloris*ok efemer szövegeitől Csapodi László eposzáig, a *Theresiasig*. (Az utóbbiról lásd a szerző tanulmányát a *Camoenae Hungaricae* 2[2005]. számában: *Maria Theresia und Aeneas: Vergilrezeption zur Bewältigung der weiblichen Erbfolge*.) Jelzésszerűen megjelenik a tanulmányban a nyelvválasztás illetve a kétnyelvűség problematikája is, amelyre a „kétnyelvű” Anacreon esetében is láttunk példát. 1756-ban az új egyetemi épület megnyitásakor az egyik ünnepi beszédet Georg Maister jezsuita atya tartotta latinul, nyomtatásban azonban már a francia fordítással együtt jelent meg. A *lingua Franca* nyilvánvalóan azt volt hivatott érzékeltetni, mint amit a Scheyb által szerkesztett kötet is, tudniillik nem egyszerűen egy új egyetemi épület megnyitását ünnepli Bécs és Európa, hanem a tudományok gyökeres megújulását.

A jezsuita egyetem időszakában intézményesül, válik szabályozottá a promóciós irodalom korábban alkalmi műfaja. Ezek a munkák elsősorban irodalomszociológiai-lag válnak fontossá, a kis formátumú könyvek szétoztása a graduációk alkalmával a szülők, rokonok körében olyan réteg olvasmánykultúráját befolyásolhatta,

amely nem tartozott a „hivatalból” olvasó értelmiség körébe. Más olvasói rétegekben pedig, elsősorban a jezsuiták körében, akiket gyakran helyeztek az Osztrák–Magyar Rendtartomány különböző házai-ba, nagyban elősegítette mind a szövegeknek, mind a címlapok képi programjának széleskörű hatását. Ennek a mennyiségileg is jelentős kiadványtípusnak a fölmérése éppen Bécs esetében ütközik a legnagyobb akadályokba, szemben Nagyszombattal, amelynek kiadványai Zelliger *Pantheon*-jának megjelenése óta ismertek, illetve Grazcal, melynek termését a Widmanstetter-nyomda privilegizált státusza miatt a *Bibliographia Widmanstadiana* (1993) teljességében tartalmazza. (Klecker a két osztrák egyetem promóciós irodalmát egyértelműen elkülöníthetőnek tekinti. A csak jezsuita hagyományra támaszkodható Grazcal szemben Bécs nagyon erős humanista hagyománnyal is rendelkezik, amely ezt a műfajt is áthatja. Különösen érzékelhető ez a korábban említett *Collegium poetarum*hoz és a költőkoronázásokhoz kapcsolódó szövegekben.)

Az anyag feltáratlansága nem teszi lehetővé a szerzőnek, hogy tendenciákat, fejlődésvonalakat rajzoljon meg, ezért kénytelen a továbbiakban csupán a tartalmi sokszínűségről számot adni. Természetesen a Társaság szentjeinek élete kiemelt tárgya ezeknek a kiadványoknak: Szent Ignác, a keleti vértanú és különösen az 1726-ban oltárra emelt két rendtag, Gonzága Szent Alajos és Kosztka Szent Szaniszló. Egykori bécsi tartózkodása okán különösen az utóbbi örvend nagy népszerűségnek a promóciós irodalomban, emblémákban megjelenített „életrajzát” (*Academicus Viennensis*, Bécs, 1693) *promotorként* Hevenesi Gábor jegyzi. (Kultu-

sza hihetetlen kiterjedt a század folyamán, legutoljára alapított paraguayi telepük is a San Estanislao nevet kapta.) A virágzó jezsuita emblematika otthont ad a Társaság és a Birodalom többi szentjének is, Xavéri Szent Ferencnek, vagy az 1676-ban Ausztria legfőbb patrónusává nyilvánított Szent Józsefnek.

Történeti és államelméleti fejtegetésekre az uralkodóház életének legkülönbözőbb eseményei szolgáltatnak apropót. Lipót házassága Margarita Teresa infánsnővel jó alkalom egy történeti összefoglaló megjelentetésére a Habsburg-ház osztrák és spanyol ágának tagjai között szövődött házasságokról, és mint a cím is mutatja (*Nodus Gordius*, 1667), ezek szétszakíthatatlanságáról. 1704-ben jelent meg az a kötet, amely az osztrák ágból származott spanyol királyok történetét mondja el (*Hispania [...] beata*). Elisabeth Klecker hangsúlyozza, hogy ezek és majd a Mária Terézia alatt született történeti munkák, noha rendelkeznek bizonyos historiográfiai értékkel, sokkal inkább a *Herrscherlob* gyakorlatát testesítik meg. Az aktuális politikai események időnként valódi történeti munkákat is életre hívnak, így például a *Germania vetus* 1712-ben, VI. Károly császárrá koronázására jelent meg.

A retorikai oktatást közvetlenül tükrözik azok a kiadványok, amelyek antitetikus szerkezetben közölnek két-két beszédet (*disputationes in utramque partem*). Mivel a forma és a dialektika gyakorlata uralja ezeket a szövegeket, témájuk esetleges, meglehetősen szerteágazó: bacchanáliák vs. böjt, a filozófia mint az állam számára hasznos vs. haszontalan foglalatosság, erények vs. vagyon, munka vs. tétlenség, szerelem vs. halál. Klecker a bécsi neolatin irodalomban konstans jellemzőnek tekinti

a mitologizáló-allegorikus megformálást, amit persze minden ország neolatin irodalmáról elmondhatna, de Bécs esetében kijelöl évtizedeket (1720–1745), melyeket egyenesen *aetas Ovidianának* nevez. (Ezen a ponton kell megemlítenünk, hogy az elképesztően nagy jegyzetapparátus mindössze két esetben hivatkozik magyar szerzőre, Ovidius kapcsán Szörényi László, a tézislapok kapcsán pedig Galavics Géza egy-egy tanulmányára.)

Végül nem marad ki a szemléből a neolatin irodalomnak az a hatalmas területe sem, amelyet a szerző is több esetben csak idézőjelben von a szépirodalom körébe, a természettudományi munkák, tanköltemények tekintélyes mennyisége. Elisabeth Klecker ezzel az áttekintéssel csaknem kézikönyvet alkotott, elkápráztató bőségben sorakoztatta fel a szerzőket, ugyanakkor sikerült olyan utakat kijelölnie, amelyen a kutatók bemerészkedhetnek ennek a hosszú bécsi korszaknak hatalmas, feltáratlan erdejébe.

A tanulmány végén néhány bekezdésben megfogalmazza azokat a kutatási irányokat, amelyek a kötet kapcsán kibontakozhatnak. Leghangsúlyosabban a többi egyetem produktumainak kontrasztív vizsgálatát emeli ki. Már a főszövegben felhívta a figyelmet Bécs egyedi helyzetére a jezsuita intézmények között, amelyet a humanista gyökerekből eredeztet, de hogy ez a hagyomány szignifikánsan elválasztaná egymástól az egyes intézmények irodalmát, kérdésesnek tűnik. Egyrészt – legalábbis a jezsuita korszakban – a tanárok gyakori áthelyezése magával hozta irodalmi formák, divatok, olvasmányok széles körben való elterjedését, másrészt nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a térség barokk korának irodalma mennyi

mindent hordoz a klasszikus-humanista hagyományból, amely semmiképpen nem köthető egy-egy intézményhez. Tanulságos a kötet a magyarországi neolatin irodalom felől olvasva is. Természetesen számos átfedéssel találkozunk. Antik mitológia, katolikus hagiográfia, földrajzi és történeti tények olykor finom, olykor már mulatságosnak ható egybeszerkesztése éppúgy a magyarországi latin irodalom jellemzője, mint az Ovidius-követő metamorfózisok – különösen Juvencius művének elterjedése után –, vagy a hősi epikában Vergilius hatása. Emellett a szerzők – különösen a Klecker összefoglalásában recenzeált jezsuita szerzők – egy része magyar. Ugyanakkor ugyanennek a jezsuita rendnek más magyar literátorai egészen más történelemszemlélettel közelítenek – ha egyáltalán közelítenek! – az osztrák kutatás központi tárgyához, a *Herrscherlob*hoz. Lukács László S. J. levéltári forrásokkal dokumentálta a magyar rendtagok

kísérleteit az önálló rendtartomány megteremtésére. Jól látjuk a 18. századi magyar jezsuita történeti iskola nemzeti-rendi elköteleződését, a magyarországi jezsuita latin irodalom pedig – Szörényi László tanulmányai bizonyítják – legalábbis sokkal differenciáltabb képet mutat, a Habsburg-ház dicséretétől terjed az íve a dinasztia nemzeti színű átfestésén át a bécsi udvar közvetett negligálásának is tekinthető magyar őstörténeti tárgyak megénekléséig, sőt a választott hazájának, az erdélyi fejedelemségnek teljesen elkötelezett Gyalogi János kéziratban maradt *Sylvae* c. gyűjteményéig, melynek publikálásáról alig leplezett Rákóczi-szimpatíája miatt eleve le kellett mondania. A magyarországi jezsuita neolatin stúdiumok egyik kiemelt feladata lehet ennek a heterogén képnek árnyalt megrajzolása, az osztrák és a magyar tanulmányi központok irodalmának szembesítése.

Földesi Ferenc

ÍROTT ÉS OLVASOTT IDENTITÁS.

AZ ÖNÉLETRAJZI MŰFAJOK KONTEXTUSAI

Szerkesztette Mekis D. János, Z. Varga Zoltán, Budapest–Pécs,
L'Harmattan Kiadó–Pécsi Tudományegyetem, 2008, 380 l.

Az önéletrajziként íródott vagy úgy olvasható szövegek szakirodalmának forradalmi változását jelentette az 1970-es évtized, amikor több nemzetközi szerző is részletesen foglalkozott az ilyen jellegű szövegekkel. Philippe Lejeune és James Olney neve meghatározóvá vált az önéletrajzok elméleti háttérét megteremtő elemző szövegek kapcsán. Később több neves szerző, például Paul de Man, Jacques Derrida vagy Northrop Frye is kialakították a maguk véleményét a témáról. A magyar

irodalomtudomány is hamar recipiálta ezeket az elméleteket. Gondoljunk csak SZÁVAI János közismert köteteire (*Az önéletrajz*, Bp., Gondolat, 1978; *Magyar emlékiratok*, Bp., Szépirodalmi, 1988) vagy DOBOS István nemrégiben megjelent, a kánon gyűjtőpontjaiban elhelyezkedő 20. századi önéletrajzi regényekkel foglalkozó könyvére (*Az én színrevitele: Önéletrajz a XX. századi magyar irodalomban*, Bp., Balassi, 2005). A Pécsi Tudományegyetem két munkatársa, Mekis D. János és Z.

Varga Zoltán (akik a Helikon Irodalomtudományi Szemle méltán sokat hivatkozott, 2002/3. számát [*Autobiográfia-kutatás*] is szerkesztették) 2005. december 1-jén és 2-án rendezték meg az *Írott és olvasott identitás – az önéletrajzi műfajok referenciális kontextusai* című nagyszabású konferenciát. A jelen kötet e konferencia anyagának szerkesztett változata.

A kötet négy fejezetbe sorolva tárgyalja a kutatások legfrissebb eredményeit, nem nélkülözve a nemzetközi irányokra való reflektálást sem. Az első fejezetben (*Az önéletírás dilemmái*) a nemzetközi és a hazai elméleti szerzőktől találunk magyar és francia nyelvű tanulmányokat, melyekben az eddigi elméleti alapvetéseket bontják ki és kísérletet tesznek az eddigi tudományos eredmények, egymással vitatkozó elméleti irányzatok bemutatására. A második fejezet (*Az önéletírás mint diszciplínák közötti dilemma*) a különféle tudományágak képviselői által az önéletrajziság kapcsán megmutatkozó sajátosságokat foglalja össze. Történelmi, filozófiai, pszichológiai témájú tanulmányok kaptak helyet ebben a fejezetben, melyek – úgy gondolom – nagy segítséget jelentenek az irodalomtudományban megmutatkozó élénk érdeklődés hasznos és eredményes kiegészítéséhez. A harmadik fejezet (*Önéletírás, szöveg, irodalom: Olvasatok a magyar irodalom köréből*) különféle időszakokban élt hazai szerzők önéletrajzi szövegeivel foglalkoznak. A hazai „autobiográfia-tudomány” képviselői jól megjelenítik a nemzetközileg megismert elméleti irányzatok sokszínűségét. A negyedik fejezet (*Önéletírás, szöveg, irodalom: Olvasatok a világirodalom köréből*) a terjedelmileg legrövidebb, de nagyon színvonalas tanulmányokat tartalmaz a világirodalom-

ból vett szövegek elemzésével. Latin, francia és angol nyelvű szerzők műveit vizsgálják a magyar, illetve francia nyelven íródott tanulmányokban.

Az elméleti írások nyitódarabja Philippe Lejeune tanulmánya (*A napló mint „antifikció”*). A szöveg jól összefoglalja az eddigi kutatásokat, valamint utal több olyan problémás kérdésre is, amelyek az önéletírással foglalkozó szakemberek számára a mai napig kihívást jelentenek. Nem újdonság az amerikai kutatóval, James Olney-val szemben képviselt eltérő nézőpontja sem, amelyet már több írásában kifejtett. A naplóírás folyamatának részletes elemzését olvashatjuk, mely szükség-szerűvé teszi az „antifikciót”, amely „a naplóíró számára viszont kényszer: vagy elfogadja, vagy valami egészen mást csinál” (15). Ezt a kifejezést az autofikcióval szembeni ellenállása szülte, ugyanis az igazságtartalom felől próbálja felépíteni elméletét. Az önéletírást erősen a fikció felé tartóként, míg a naplót az igazság kimondására tett kísérletként aposztrofálja.

Szávai János tanulmánya (*Irodalom, fikció, autofikció*) Lejeune elméleti alapvetésére reflektálva fejti ki az autofikcióval kapcsolatos elképzeléseit. A kanonizált műveknél tarthatónak tartja a francia kutató álláspontját, de eljár az azzal a kérdéssel, hogy hogyan közelíthetők meg azok a szövegek, amelyek nem részei a kánonnak. Hogyan olvashatók az általában autofikciós szövegek? Émile Benveniste-re és Paul Ricoeurre hivatkozva próbálja meg az én-műfajokat a lehető legtágabb keretbe foglalni. Nyelvtani kategóriák és az újra-kezdés lehetőségének mozzanata alapján határozza meg. Fontos állítása, hogy „kettős erőterben helyezkedik el, s ennél fogva kettős elvárásnak is kell megfelelnie” (29),

ami azt jelenti, hogy az autofikciós művek széles köre teljes világot teremt, amely ütköztethető a befogadó elvárásaival. Tanulmányában Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* és *Föld! Föld!...* című önéletráiraira, illetve Jean-Jacques Rousseau *Confessions* és André Malraux *Antimémoires* című műveire is hivatkozik, rámutatva, hogy nem az igazság–hazugság kategóriák a lényegesek, mert ezek – Nietzsche, Searle és Wittgenstein alapján – csak nyelvi konstrukciók, így a fikció részei. Mihail Bahtyin önéletráirása kapcsán jut el arra a megállapításra, hogy az „autofikció” irodalmi szöveggént olvasandó.

Bókay Antal tanulmányában (*Önéletrajz és szelf-fogalom dekonstrukció és pszichoanalízis határán*) a szelf-fogalmat két nézőpontból – dekonstrukció és pszichoanalízis – próbálja meg körüljárni. Paul de Manra hivatkozva arra jut, hogy az önéletrajz nem műfaj vagy beszédmod, hanem az olvasáshoz és a megértéshez tartozik. A szelf-fogalom megjelenésének történetét jól bemutatja, kezdve Szent Ágostontól, egészen a modernitás koráig. A reneszánszra teszi ennek a tudatosulását, hiszen az identitásképzés ekkor válik igazán központi problémává. A modern líra megjelenésében látja a mai értelemben vett szelf-fogalom kiteljesedését. Sigmund Freudra és Heinz Kohutra hivatkozva írja, hogy a pszichoanalízis próbálja meg először „felfedezni” ezt. Nem tesz mást, mint „folyamatosan egy szelftörténetet épít fel és épít újra” (38). Napjaink irodalomtudományának szelfről alkotott elképzeléseivel folytatja, rámutatva, hogy a dekonstrukció és a posztstrukturalizmus hatására ez a fogalom átalakult, méghozzá a szöveg felől. Az elméletírókra utalva bemutatja a nyelvi szempontú szelf-fogalmat, de ír a

kulturális megközelítésről is. A tanulmány jelentős részben az önéletrajz dekonstruktív elméleteivel foglalkozik. Két elméletet is részletesen tárgyal. Derrida önéletrajz-elméletét, amelyről megállapítja, hogy nyelvfilozófiai alapú, „centrumában két kiemelten fontos fogalommal, a fordítással (a szelf szövegbe fordítása) és tulajdonnévvel (a szelf nyelvi reprezentációja)” (47). Majd Paul de Man ide vonatkozó elméleti alapvetéseit is összegzi. Műveiben azzal a mechanizmussal foglalkozik, „amely a belsőt (a szelfet) szövegszerű külsővé változtatja” (uo.), beemelve mind ebbe Lacan „tükörstádium” fogalmát és részletesen kibontva de Man prosopopeia-fogalmát, eljutva az „arctalanítás” kérdésköréhez.

Dobos István francia nyelvű tanulmányában Lejeune elméleti alapvetéseiből indul ki, de azok kibővítését és bizonyos pontokon való újragondolását javasolja. Ő is megkérdőjelezi az imitáció és a kreáció közötti ellentétet, így az irodalmi olvasatok célja sosem lehet egyfajta harmónia helyreállítása az író, a mű és a szereplők között. Hangsúlyozza a nyelvi szubjektivitást, ugyanis az önéletráirásokhoz szükséges emlékezés is csak nyelvileg ragadható meg.

Z. Varga Zoltán rövidebb, szintén francia nyelvű tanulmánya az önéletrajzi olvasatok lehetőségeit Lejeune és Genette alapján bontja ki. A töredékesség alakzataira is megpróbálja kiterjeszteni az „önéletírói paktum” által megalapozottakat.

Bors Edit hosszabb terjedelmű francia nyelvű tanulmányában konkrét szövegeken keresztül mutatja be az önéletráirások felépítését. Két nézőpontból – az elégikus és az expresszív önleírás – próbálja meg feldolgozni Rousseau és Gide egy-egy

fontos szövegét. Az önéletrajzi írások legfontosabb elemének a leíró szerkezetet tartja, amelynek határai igen homályosak.

A kizárólag elméleti irányultságú tanulmányok záró darabja Barták Henriett írása (*Konfrontálódó meghatározások*), amely a különféle irányzatok részletes összefoglalását adja. Lejeune és Olney elképzeléseinek legkritikusabban szembenálló pontjait külön bemutatja, így a referencialitás, az emlékezés, az én-fogalom eltérő meghatározása, a szerző–narrátor–elbeszélte én viszonyrendszerét. Arra a megállapításra jut, hogy „az önéletírást illető felfogásmódok eltéréseinek hátterében standardnak tekinthető összetevők alapvetően különböző értelmezései húzódnak meg” (90), így eljut oda, hogy az autobiográfiának nem adható egy részletes és mindenre kiterjedő definíció. Nem feledkezik meg azon szerzők tárgyalásáról sem, akik *ab ovo* elutasítják az autobiográfiát mint műfajt, például Michael Sprinker és Paul John Eakin. Abban látják a legnagyobb problémát, hogy a műfaj meghatározásának egyes elemei a szövegen kívülre mutatnak. Viszont Barták ad egy új meghatározást is – az önéletírás mátrixa –, melyben a legfontosabb fogalmi elemeket (referencialitás, emlékezet, én, szerző, narrátor, elbeszélte én) és ezek viszonyrendszerét tudná bemutatni.

Az önéletrajziság interdiszciplináris kapcsolódási pontjai közül elsőként Kövér György tanulmányát találjuk a kötetben (*Önéletrajzi hamisítvány, avagy csalóka emlékezet*). A történész megpróbál egyszerre szólni „a hamisságról, valószínűtlenségről, elbeszélhetőségről” (99), mégpedig Scharf Móric, a tiszaezlári per koronatanújának önéletírása kapcsán. Rávilágít a stílári sokszínűsége, a ténybeli

tévedésekre, a családi konfliktusokra, majd arra, hogy felnőttként hogyan és miért építi fel azt a narratívát, mely elsősorban önmaga számára hiteles. Kulcskérdésnek tartja a zsidó identitást, ugyanis az ezzel kapcsolatos ellenszenvet vezethetett a perben való részvételéhez, illetve az ezzel való valamilyen szintű azonosulás alapján íródott az önéletírás, melyben tulajdonképpen „átíródott” az addigi élete.

Marczali Henrik önéletrajza kerül elő Baráth Katalin tanulmányában. Baráth narratológiai eszközökkel vizsgálja a szöveget, amelyben arra jut, hogy az identitásképzés nagyon fontos eleme lehet a beszélő által elfoglalt pozíció. Az önéletírás kapcsán historiografikus olvasatot javasol, mely egy sajátos stratégia, hiszen az autografikus és a történeti olvasási módnak egyfajta elegye. Véleménye szerint ha az önéletrajzokat képes a történész historiográfiai olvasás eszközével olvasni, akkor a történeti eljárás metatörténetként olvasható, ami „azonos azzal az elbeszéléssel, amit szubjektív történelemnek szokás nevezni – azaz példázat a történelem sokféleségéről” (133).

Erős Ferenc a pszichoanalízis felől közelít az önéletírások felé. Tanulmányának kulcsfogalma a pszichobiográfia, amely az önéletrajziság pszichológia irányába tett kiterjesztése. A terápia során, az orvos és a beteg által közösen megkonstruált múlt válik az egész létértelmezés alapjává, ennek gyakran írásos nyomai is vannak. Ezek vizsgálatát tartja igazán fontosnak a szerző, kiegészítve a terapeuták és a betegek személyes naplóival, visszaemlékezéseivel.

A filozófiai önéletrajziság problémáival foglalkozik Orbán Jolán írása. Derrida, Nietzsche és Szókratész kapcsán ismeri fel

azt a tényt, hogy az irodalom és a filozófia szükségszerűen önéletrajzi jellegű, hiszen az én elbeszélését nem nélkülözheti, amely egyfajta „autobiografikus vágyként” (Derrida kifejezésével) jelentkezik ezekben a diszciplínákban. A tanulmány elkülöníti azt a hét szövegtípust, amely Derrida életművén belül, illetve ahhoz kapcsolódóan, szorosan érintkezik az autobiográfia műfajával (emlékirat, vallomás, önarckép, önéletrajz, napló, levél, jegyzet, hitvallás, beszélgetés). Szókratész kapcsán rávilágít arra, hogy tulajdonképpen két önéletrajzról kell beszélnünk, a *Védőbeszéd*ről, ami a nyilvánosságnak, és a *Phaidón*-részletről, ami a baráti körnek szól. Nietzsche *Ecce homo*-ja szintén fontos műnek bizonyul. De a szerző véleménye szerint nem azért, mert az életét meséli el, hanem azért, mert magának meséli el, így az örök visszatérésről szól.

Papp Orsolya tanulmánya Derrida *Képeslapok Szókratésztől Freudig és azon túl* című művének narratív elemeit boncolgatja. Rávilágít a narratíva pszichoanalízis és dekonstrukció általi újraértelmezésére. A „for / da”-játék folytonos távolodó-közeledő voltával illusztrálja az írás, az önéletrajzi narráció kettős természetét. Arra is nagy hangsúlyt fektet, hogy a szubjektumot a kultúra által konstruált tényezőként kell tekintenünk, amely az írás aktusa által válik az önéletrajzi szövegek alapjává.

A trauma és annak feldolgozása, illetve az ehhez kapcsolódó eljárások identifikációs megoldásai kerülnek elő Lénárd Kata írásában. Nagyon fontosnak tartom, hogy az emlékezés problémáját a pszichológia tudománya felől ismerteti a szerző, kiemelve azt a tényt, hogy „az emlék nem csupán terméke a különböző feldolgozási struktúráknak, hanem maga a konstruálódás folyamata is egyben” (168).

Gyömrői Edit *Az ár ellen* című – eddig kevésbé ismert – önéletrajzi regénye áll Borgos Anna tanulmányának a középpontjában. A művet részletesen bemutatva nagy hangsúlyt helyez a rekonstrukció, vagy gyakran inkább konstrukció folyamatára, amellyel a visszatekintés aktusában próbálja meg legitimálni múltbeli cselekedeteit, mindezt felfűzve a vándorlás motívumára.

A magyar irodalmat illetően elsőként Szabó András Miskolci Csulyak Istvánról szóló tanulmányával találkozunk (*Egy grafomán kései humanista én-dokumentumai és önéletrajza*). A holland, illetve a német irodalomtudomány kutatási eredményeit felhasználva mutatja be a késő humanista „én-dokumentumok” egy fontos alkotójának ide vonatkozó műveit. A *Diarium apodemicum* című, latin nyelven írt útinaplóján, illetve *Memorabilia memoranda* című rövid életrajzi összefoglalóján keresztül ismerhetjük meg a korszak sajátosságait, melyeknek legfőbb ismertetőjegye, hogy „a személyiség és a külvilág kapcsolatáról adnak hírt” (190). Fontosnak tűnik az a kérdésfelvetés is, hogy ezek a szövegek milyen párbeszédet kezdhettek Pápai Páriz Ferenc vagy Bod Péter, esetleg az erdélyi református főnemesek nagy és jól ismert önéletrajzi írásaival.

Z. Kovács Zoltán az angolszász szakirodalomból ismert etikai kritikai nézőponttal „gazdagítja” a hazai önéletrajzi művek kutatóinak elméleti és gyakorlati tárházát. Az etikai kritika által bevezetett fogalmat, a „Copperfield Dávid-epizódot” taglalja a tanulmány első részében, majd Arany László *A délibábok hőse* című verses regényét próbálja meg két nézőpontból is bemutatni, utalva a *Bolond Istókra*. Fontos szerepet tulajdonít az önéletrajzi olva-

satnak az etikai kritikában, mert a narratív váltások által létrejövő „jóváhagyó vagy elutasító döntések kirajzolják az olvasó felelősségét, így téve az értelmezést az olvasó önéletrajzává” (204).

Szabó Lőrinc *Vers és valóság* című szövege – több szempontból is – olvasható önéletrajzi műként. Kulcsár-Szabó Zoltán erre tesz kísérletet tanulmányában. A versekhez kapcsolódó kommentárok nagyon sajátos módon íródnak önéletrajzi szöveggé. A líra referenciálisan és morálisan is problematikusnak tűnő világába kerül az életrajzi vallomás, amely kétséget kizárólag egy szerep, amely megpróbálja önmagát kifejezni, abban a tudatban, hogy ez lehetetlen. Kulcsár-Szabó felhívja a figyelmet, hogy a szöveg „teljesen nélkülözi a mentegetőzés vagy az önfelmentés, a szégyen vagy az önigazolás modalitását” (224), miközben önmagát teszi saját filológusává, hiszen az ént egyszerre megalakítja, illetve a tőle való elválásban elbeszélhetetlenné is teszi.

Mészöly Miklós *Anyasírató* című műve kapcsán próbál Thomka Beáta tanulmányában három prózapoétikai alapfogalmat (életrajzi fikció, biotext, metalepszis) elméletkritikai szempontból megközelíteni. A szöveget egyfajta alternatív önvallo-másnak tartja, amelyet kétféle olvasási móddal, a narratív és a figuratív olvasattal lehet a legjobban kibontani. Az alapfogal-mak tisztázásán túl nagy hangsúlyt helyez a tanulmány szerzője az intertextuális vonatkozások bemutatásának is. A műfaji összefüggések, kontextusok, beékelések, szövegáttételek és szövegszólamok szempontjából mutat be egy lehetséges interpretációt. A legutóbbi kapcsán részletesen, példákkal illusztrálja a különféle mondat-alakzatokat is.

Molnár Zsuzsa Nadas Péter önéletrajzi vonatkozású szövegeiről szóló tanulmányának legfontosabb kérdésfelvetése az, hogy a szándékoltan nem önéletrajzi szövegekként íródott művek miként képesek mégis létrehozni a lejeune-i „önéletrajzi teret”. Molnár az *Emlékiratok könyve*, az *Egy családregény vége* és *A fotográfia szép története* című Nadas-szövegek „egymásra olvasásával” próbálja meg ezt bemutatni. A műfaji sajátosságokat, a szerkezeti felépítést, a narrációt és a szövegszerkesztési technikát, valamint a névadás sajátosságait is részletesen elemzi.

Kemenes Géfin László *Fehérlófia nyolc- casa (hardcore szerelem cirkusz)* című kötetének autobiografikus, vagy inkább autobio(porno)grafikus jellemzőit vizsgálja Böhm Gábor írása. Fontos felvetése, hogy az erotikusnak tekintett irodalmi szövegek kanonikus alkotásai alapvetően autografikus beszédmódot használnak, hiszen így tudják a hitelesség látszatát a legjobban elérni. Az is fontos, hogy az önelbeszélőnek kettős célt tulajdonít, „egyrészt megismerni, másrészt megismertetni (kitárni) önmagát” (239). Arra jut, hogy az önéletrajzi regény és a pornográfia elutasítja az irodalmiságot, a fikcionalitást, azonban ezeket az eszközöket használja, így érik el hatásukat. A *Fehérlófia* című műben az elit műfajok, az elit kultúra elleni támadást látja a legfontosabbnak, ami egyfajta tükörpozíció a magas irodalommal és a magas kultúrával szemben, természetesen ugyanazokat az eszközöket használva.

Müllner András tanulmányában Hajas Tibor önéletrajzainak sokféleségét ütközteti Lejeune elméleteivel. Az „önéletrajzi paktum”, a „referenciális paktum”, illetve minden más elméleti kritérium megfelel-

tethető Hajas szövegeinek, viszont abban látja a legnagyobb problémát, hogy nem a visszatekintés aktusán alapszik, hanem a jövőbe utalja a szöveg referencialitását. A francia elméleti íróra sokszor hivatkozva kibővíti, néhol finom kritikai megnyilatkozásokkal színezi elméleti alapvetéseit.

Tandori Dezső *Pályáim emlékezet* című kötetét Nagy Csilla elemzi a képiség, a nyelvről alkotott elképzelések és az identitás kérdésköreinek szempontjából. A kötet sajátosságai miatt teljes mértékben felszámoltnak látja az én-történet hagyományos, lineáris-diakrón rendjét. Nagy szerint az emlékezés és a felejtés dichotómiájában érhető tetten az identitásképzés, amely már önmagában is kettős úton, nyelvileg és képileg bontakozik ki a kötetben, pontosabban „nem a két médium mentén, hanem sokkal inkább a képi és textuális megjelenítés között szerveződik” (266).

A kortárs magyar regények körében egyre több olyan mű születik, amely az önéletrajzi olvasatot (is) kínálja. Horváth Csaba *Én / regény* címet viselő tanulmánya ezt a kérdéskört tárgyalja. Az egész kiindulópontjának az esszéregény létrejöttét tartja, ugyanis a szubjektum témává válása jelentős fordulatot jelentett több szempontból is. Paul de Manra, Szilágyi Júliára és Christina van Bohemenre hivatkozva adja meg azt a történeti ívet, amely elvezetett az önéletrajzi regényként olvasandó szövegek létrejöttéhez. Esterházy Péter, Kertész Imre, Márai Sándor, Kukorelly Endre és Kovács András Ferenc műveire hivatkozik, mikor a magyar regények önéletrajziségét elemzi, megjegyezve, hogy az önéletírás és a regény között foglalnak helyet. A név problematikáját, majd az ebből kibontakozó önazonosság kérdését de Man kapcsán, az önéletírói

paktumot Lejeune kapcsán emeli be a hazai szövegek elemzésébe. Tanulmányának végén egy nagyon érdekes végkövetkeztetésre jut a két elméleti nézőpont közös nevezőre hozásával, azt vizsgálva, hogy melyik nézőpont felől érdemesebb olvasni ezeket a szövegeket. Arra jut, hogy az „önazonosság egyszerre lehet az olvasóval kötött paktum alapja és olvasásirányító trópus” (276).

Osztroluczky Sarolta Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* és Garaczi László *Mintha élnél és Pompásan buszozunk (Egy lemúr vallomásai 1–2)* című műveit olvassa „egymásra”. A szövegek közötti párbeszédet a szavak, a cím, alcím intertextuális vonatkozásai, valamint a fontosabb motívumok (menekülés, félelem) jelzik. Az is fontos észrevétele a tanulmány szerzőjének, hogy mindkét műben fontos vonatkoztatási pont Franz Kafka *Jelentés az Akadémiának* című írása.

Németh László *Ember és szerep* című önéletírásának sajátosságait Bálint Ágnes tanulmánya mutatja be. Megállapítja, hogy a műfaja vallomásos, viszont a mű felépítése erősen didaktikus. Célzatosnak látja azt a módszert, ahogyan Németh László megrajzolja azt a hősieles küzdelmekkel járó utat, mely harminckét éves önmagához vezet el. Nyilvánvaló, hogy az önéletírások sajátossága, vagyis az jelenik meg itt is, hogy az egész életének egyfajta narrációjával próbálja meg indokolni a jelen egyik eseményét, ebben az esetben a Tanú című folyóirat megindításának szükségszerűségét.

A kötet egyik szerkesztője – Mekis D. János – a két világháború közötti magyar autobiografikus művek kapcsán írt átfogó tanulmányt (*Egymást folytató önéletírások*). A kánon kitüntetett helyén lévő alko-

tók önéletírásainak előképeire is utal (Ágoston, Rousseau, Goethe), de ugyanúgy kiemeli a társadalomrajz felől jelentkező és kibontakozó önéletrajzi narratíva részleteit. Fontos utalásokat tesz a világ-irodalmi párhuzamokra, de amit a tanulmány legnagyobb erényének tartok, hogy megpróbál típusokat felállítani, melyekbe beilleszthetők a korszak igen bőséges ilyen irányú művei is. Figyelmet érdemel az a megállapítása, hogy az „autobiográfia a regény vonzásában, sőt a regény egyik változataként kanonizálódott irodalmunkban” (299). Ettől függetlenül az esszé és a publicisztika köréből is részletes példákat hoz az önéletrajziság illusztrálására. Meszszire mutató az a megállapítása is, hogy ezek a szövegek jelentősen hatottak regényirodalmunk további történetére.

Az autobiográfia világirodalmi vonatkozásai közül elsőként egy Petrarcáról szóló tanulmányt olvashatunk Antonio Donato Sciacovelli tollából. A szerző a reneszánsz korszak meghatározó alkotójának életművéből hoz példákat arra, hogy az ágostoni szubjektum fogalma mennyire más megvilágításba került Petrarca alkotásaiban. A szerencse és az egyéni akarat kerül itt az Istennel meglévő viszony helyébe, mely az ént konstruálja. Az önmagáról alkotott képnek három pillérét taglalja a tanulmány: a „történetiesített” arckép, a költői név, valamint a fizikai jegyek rögzítését a konstrukciós eljárásban.

Zsélyi Ferenc tanulmánya a 19. és 20. századi brit írók önéletrajzinak is tekinthető művein keresztül mutatja be a kettős cselekmény elméletét. Két fontos szövegszerkesztési elvet, a találkozást és a fűgát emeli ki, melyek ezeket a műveket szervezik. Jacques Lacan három létmódja közül Zsélyi az önéletírást az „imaginárius”

tartományhoz tartozónak véli. Ebből jut el Lacan tükörfázis-elméletéig, melyet a vizsgált szerzők (Butler, Wilde, Joyce, Hardy és Foster) művein keresztül mutat be. Az önazonosság kérdését tekinti központi problémának, hiszen ennek „témája és a belőle formálódó variációk egy narratíva, az élettörténet epizódjaiként »összeállnak«” (334).

Alain Robbe-Grillet *Tükörkép* című írását Bene Adrián bontja ki tanulmányában, az identitás, emlékezés és képzelet szempontjaiból. Edmund Husserl elképzelése alapján írja le az emlékezés problémáját. Figyelemre méltó megállapítása, hogy az identitásunk – legyen az egyéni vagy közösségi – történetként, gyakran a fikció által jön létre, melynek jó reprezentánsai az önéletrajzi művek (is).

Tegyei Gabriella francia nyelvű tanulmányában Danièle Sallenave *Les Portes de Gubbio* című fiktív naplóját vizsgálja. A szöveg, mely tematikailag igen sokszínű, az én keresésének problémáját veti fel. A narratív technika, a naplóbejegyzések fragmentáltsága eleve lehetetlenné teszi az én feltárását. Rámutat, hogy a folyamatos idézetek, egymással párbeszédet kezdő egyes részek egy olyan fájdalmas történetet rajzolnak ki, amiben az alkotás, az írás lehet az egyetlen út, viszont ez már eleve kudarcra ítélt, illetve a hiányt és a halált hordozza.

Kérchy Anna Angela Carter regénytrilógiájának (*Új Éva Passiója, Éjszakák a Cirkuszban, Bölcs gyermekek*) autobiografikus sokszínűségét vizsgálja írásában. Rámutat, hogy a szövegszerkesztési eljárások, az intertextuális túlterheltség, a bomlasztó aktusok, a retrospekcióval szembe-menő eljárások lehetetlenné teszik a klaszrikus értelemben felfogott identitás meg-

teremtését. Arra jut, hogy nem a főszereplők identitása itt a tét, hanem a teljes szöveg mögött egy látszólag változatlan, de valójában folyamatosan újrakonstruálódó identitás húzódik meg. A brit irodalomtudományból veszi át az autobiografikció fogalmát, mely ötvözi a posztmodern és a posztstrukturalista narratív én konstrukcióit, és úgy mutatja be a szubjektumot, hogy „(el)torz(ított) tárgyat márt a mélybe, hogy tiszta képet kaphasson a felszínen” (356).

Az önéletrajziság irodalmi kisajátításának kérdéseit tárgyalja V. Gilbert Edit tanulmánya. Elsősorban nem szépirodalmi olvasásra szánt műveket hoz példának (közéleti személyiségek, művészek és azok hozzátartozóinak naplói), melyek mégis szépirodalmi olvasatot nyernek. Azt tartja az irodalommá válás fontos lépcsőfokának, amikor a referencialitás megjelenik. Ezeket a határokat próbálja feszegetni példáin keresztül.

A kötet utolsó tanulmánya Paul Auster *New York* trilógiáját, azon belül is *A bezárt szoba* című regényét mutatja be mint énelbeszélést. Jablonczay Tímea rámutat, hogy a klasszikusan detektívtörténetként olvasott mű igazából allegorikus megfogalmazása az én keresésének. Kiderül,

hogy a detektívtörténet folyamatosan dekonstruálódik, miközben ugyanazt a történetet háromszor mondja el, és elvezeti az olvasót egyfajta én-konstrukcióhoz. Az egymásra tükröztetett szereplőkre, illetve a lehetséges intertextuális párhuzamokra hívja fel a figyelmet a tanulmány, melynek végkövetkeztetése, hogy a szerző autobiografikus elemeket írt bele a szövegbe, „azaz a szerzői metalepszisen keresztül megmutatkozik a szöveg énré való irányultsága” (379).

Összefoglalásul elmondható: a nagyszabású konferenciakötet megjelenésére érdemes volt három évet várni. Az énelbeszélés műfajainak vizsgálata azon irodalomtudományi területek közé tartozik, ahol a hazai kutatás a kezdetektől fogva példaadóan lépést tart a nemzetközi tudományossággal – a jelen, kitűnően szerkesztett kötet pedig azt is megmutatja (közvetlen előzményeivel, a szerzők és a szerkesztők megelőző publikációival együtt), hogy a „lépéstartástól”, az eredmények és az új felvetések recepciójától eljutottunk a nemzetközi tudományos diskurzusba való egyenrangú bekapcsolódásig.

Varga Zoltán